

A SZAKRÉSZLEGESÍTÉSHEZ A Könyvtári Figyelőben folytatott vita értékelése

EDWARD KOJO OWUSU-ANSAH

Bár a szerkesztőség az 1983. 6. szám bevezetőjében azzal zárta le a szakrészlegesítésről a folyóirat két évfolyamán (1982–1983) át folyó vitát, hogy egyelőre nem kíván e témával foglalkozni, s megvárja a könyvtári gyakorlat, elsősorban az újonnan megnyíló nagy közművelődési könyvtárak választát, most mégis, "utóhangként", közli egy hazánkban tanuló, ghanai diák reflexióit. Erre az indította, hogy a szerző kissé kívülről nézve a nemzetközi probléma magyar jelentkezésére, személyi elfogultságoktól és szubjektív kötődésektől mentesen ítéli meg a vitázók álláspontjait, s ezzel hozzásegíthet valamennyiünket a probléma objektívabb kezeléséhez. Keményebb fogalmazását pedig nem szabad zokon venni: nézeteket, s nem személyeket minősít. A szerző írása a két utolsó cikk (Mándy Gábor és Horváth Tibor) megjelenése előtt érkezett a szerkesztőségbe, így azokra nem reflektál. (A szerk.)

Egy vita értékelése arra vállalkozhat, hogy kimutatja a különböző álláspontok erősegeit és gyengeségeit. Ezen túl képesnek kell lennie a gyengeségekre orvoslást javasolni. Magam elsősorban azokra a hibákra és gyengeségekre kívánok rámutatni, amelyek megítélésem szerint a vita résztvevőinek nézeteiben megmutatkoztak, s megkísérlem ezeket a negatívumokat cáfolni abban a reményben, hogy e szerény próbálkozásom sikerrel jár. Ha keményen fogalmazok, erre az készlet, hogy tudományunk fiatal volta indokolja a keményebb hangot. Maguk a vitázók is keményen érveltek.

A vitában megfigyelhető volt a "tudományos objektivitásra" való törekvés és a gyakorlatinak vélt "politika" összekeveredése, s ennek "tudósi" dilemmája és buktatói sok tekintetben elviselhetetlenek voltak. Ha egy mondatban kellene jellemezni a nézetcserét, akkor azt mondhatnám, hogy a résztvevők a vitaindító kérdés útvesztőiben kerengtek egymás árnyékát kergetve, akárcsak a szellemek táncának résztvevői; saját álláspontjuk esetenként homályos maradt önmaguk előtt is. Más szóval heveség és önvédelem volt tapasztalható egy láthatatlan "támadással" szemben, s így a szellemi érvelés másodlagossá vált. Vajon egymásnak ellentmondóak-e egyfelől a szakrészlegesítés, másfelől a tudományos technikai fejlődésben bekövetkezett és bekövetkezendő változások következményei? Vajon a szakrészlegesítés kizárja-e az egységes nemzeti könyvtári rendszer működését vagy akár nemzetközi kapcsolatait? *Horváth Tibor* kérdőjeleiből ezt a kettőt emeli ki a vita legtöbb hozzászólója.

Ezekre a kérdésekre a vitaindító Hováth Tibor pesszimiztán válaszol, s az első kérdésben egymást kizáró jelenségeket lát, a másodikban pedig a nemzeti és nemzetközi együttműködést akadályozó rémületes képet. Horváth ugyanis azon a véleményen van, hogy a szakrészlegesítés az autonóm könyvtár fejlődését jelenti. Ennek az állításnak való-

ban van történelmi igazsága, ha a szakrészlegesítést megpróbáljuk történelmileg megközeleltetni. Ebből kiindulva valószínűleg a magyarországi tendenciák ismeretében fejt ki félelmet, hogy a túlhaladott történelmi konvenciók még mindig termékeny talajra találnak a magyar könyvtárügyben.

Ez valós magyar félelem lehet, de esetlegesen igaz volta sem jogosít fel általánosítá-sokra, sem pedig a jövőbe való kivetítésére. Ennek a félelemnek ellene mondanak a jelen külföldi tapasztalatok, amelyek szerint az együttműködés a szakrészlegesített rendszer elengedhetetlen velejárójává válik, ha más miatt nem is, talán éppen használó-orientált szemléletének következményeként. Így Horváthnak e két kérdése jó szándéka ellenére sem igen szerencsés, amit a rá kapott válaszok mutatnak is.

A szakrészlegesítés és az új tudományos fejlődés eredményei nem lehetnek – sem elméletben, sem gyakorlatban – egymást kizáró tényezők, s a szakrészlegesítést nem lehet egyértelműen (semmilyen logika nem engedi ezt meg) az önállóságra való törekvés eredményének tartani. Ezekre a kérdésekre így válaszol Takács Miklós, egy "képzeletbeli" könyvtárról szólva:

"Egy valamirevaló nagyobb közművelődési könyvtár előbb-utóbb észreveszi, hogy a szabadpolcon tárolt dokumentumainak házon belüli mozgatásával hozzáférhetőbbé teheti az információkat, növelheti szolgáltatásainak hatékonyságát. Átrendezi tehát az állományt, – természetesen a szakrendi tárolás általánosan ismert előírásai szerint, – és semmit sem kitalálva, hanem a tényleges társadalmi-használói igényeket kiszolgálva nyitottabb, komfortosabb terepet kínál látogatóinak. (Tételezzük fel egyébként, hogy ebben a képzeletbeli könyvtárban a gyűjtőkörben meghatározott témakörökhöz értő könyvtárosok szakszerűen (!) alakítják az állományt; ez az állomány tájékoztatásra is használható (!); az intézmény szakemberei képesek a különböző tárgykörökben bibliográfiái, ill. tényszerű tájékoztatást adni, stb., stb. Szerintem ez természetes és normális feltételezés!) Az átrendezést még be sem fejezték, és azt is észreveszik, hogy a tájékoztatási feladataikat szívonalasabban csak úgy tudják ellátni, ha saját – és véges – eszköztárukat minden lehetséges irányban gazdagítják. Kényszerré válik az intézményközi kapcsolatok szervezett kiépítése, sürgetőbbé a technika, a technológiai fejlesztések, elkerülhetlenné más könyvtárak szolgáltatásainak a közvetítése."

Takács arra a következtetésre jut: tévedés feltételezni azt, hogy "az állományrészeit a használói igények szerint elhelyező, ennek megfelelően rugalmasabb és differenciáltabb munkaszervezetet kialakító könyvtár belső fejlődése, valamint az országos könyvtári és információs rendszer fejlesztése egymásnak ellentmondó, vagy egymást kizáró folyamatok lehetnek." Helyesen azon a véleményen van, hogy inkább "az egyetemes előrehaladásunknak ez a két iránya egymást feltételezi, köztük az egymásra utaltság kölcsönös".

Mégis ugyanez a Takács arra a Hováth idézetre, hogy "az autonóm könyvtár fejlődésének eredménye a szakrészlegesítés", így reagál: "Dehát ez pontosan fordítva igaz!" Ez aligha jelenthet mást, mint hogy a szakrészlegesítés fejlődésének eredménye az autonóm könyvtár! Tehát egy intézményi struktúra fejlődésének eredménye az, amelyet mégsem eredményez. Takács gyakorlati érvelése más konklúziót hoz, mint logikája alapján várni lehet. Állítása csak a tendenciára vonatkozhat, ha az érvelését jól értem. Kategórikus hangvétele azonban elfeledkezik arról, – bár erre később rá kellett jönnie – hogy a ten-

dencia legfeljebb bekövetkezh^{et}, de nem következik feltétlenül be. A zavarba esett olvasó jobban jár, ha gyakorlati megfontolásaiban szegődik a továbbiakban Takács Miklós mellé.

Kiss Jenő hozzászólásában példákkal támasztja alá álláspontját az "előttünk járó országok" gyakorlatából merítve, amely azt bizonyítja, hogy a szakrészleges közművelődési könyvtár jól tud illeszkedni, sőt igényli a korszerű könyvtári rendszert "kábelekkel, terminálokkal, vizuális megjelenítőkkel". Továbbá: "A szakrészleges rendszerű nagyvárosi közművelődési könyvtárak olyan "klasszikus" példái, mint például a glasgow-i és a birminghami Public Library, szakrészlegeikben teremtettek szoros kapcsolatot a megfelelő regionális és országos, sőt nemzetközi tájékoztatási rendszerekkel". Kiss Jenőnek ebben is igaza van. Továbbá úgy véli, hogy a "közművelődési könyvtári szakrészlegesítés nem autonóm könyvtárakkal akar megfelelni a kor és a jövő kihívásainak, . . . ellenkezőleg, képes rugalmasan illeszkedni bármilyen korszerű rendszerbe." Ennyit erről Kiss Jenőtől. Takács Miklós pedig érvelésében az új és a régi technika egymás mellett élésének bizonyítékául hozza föl a grazi egyetem központi könyvtárának példáját.

Papp István cikkének bevezetésében azzal az egyszerű gesztussal teszi félre Horváth Tibor "egyes megállapításait", hogy ezekkel nem látja értelmét vitatkozni, mert véleménye szerint sok esetben "árnyékbloxolást folytat a maga által falra festett ördöggel", ám azt a fáradságot sem veszi, hogy megmondja nekünk, milyen ez az ördög. Nem szándékozott és így nem tudta Horváth Tibort meggyőzni (vagy akár legyőzni) kritikával, hanem egyszerűen félretette egyes megállapításait. Így egy nagyjából beszámoló jellegű cikket írt (bármennyire kellemes is olvasmányának), amely ugyan vitairatnak készült, de végül hozzászólásnak sikerült. A hozzászólás azonban sok érdekessége ellenére egy gyakorlati "politikus" öngigazolásainak bizonyult, bármennyire is igyekezett ezt eltakarni.

Szita Ferenc kicsit ingerült hangú cikkének utolsó előtti bekezdésében ezt írja: "Mindent összevéve nem bántuk meg, hogy szakrészlegesítettük a könyvtári szolgáltatunkat, mert könyvtárosaink egyéni felelőssége és önállósága kifejlődött, mert a dokumentumokat az olvasók számára kedvezőbb elrendezésben nyújthatjuk. Nem bántuk meg még akkor sem, ha a szakrészleges üzemmód több munkát jelent, s ha a megvalósítás messze van az ideálistól. Mindenesetre megtettük az első lépéseket."

Így a vita, amely azzal a céllal indult, hogy inspiráljon, olyan pánikot váltott ki, amelyben zavarukban egymást tépik szét a jelenlévők, hogy bizonytalanságukban mentséget találjanak. Végül az bukkant elő, amitől óvott a vitaindító: a dogmává válkozás szerencsétlen képe!

A legérdemesebb hozzászólók is a heveség és a bizonytalanság senki földjén találják magukat, nem a határozott állásfoglalás hiánya miatt, hanem inkább a vitájuk és a sorok között található részrehajlás következtében. A vitában uralkodó zavartságot jól illusztrálja a terminológiák körüli homály, amelyre Takács is utal: ". . . az ellenvéleményem fogalmazása közben az az érzésem erősödik, hogy bizonyos alapfogalmak tisztázatlanok, meghatározásaink pontatlanok, a szakrészlegesítés irodalmát és szóhasználatát enyhe zavarosság veszi körül." Kimutatja, hogy mást ért rajta Horváth Tibor, akinél ". . . nem arról van szó, hogy a könyvtáron belül különleges kezelést kívánó dokumentumfajták vagy az általános feladatoktól eltérő funkciók teljesítése számára önálló szervezeti egységek létesülnek, hanem arról, hogy négy-hat átfogó tudománycsoport szerint létre-

hozott új szervezet alakuljon a könyvtárakban;” továbbá: ”egy, a könyvtár egész tevékenységét meghatározó szervezeti elvről van tehát szó”; továbbá ”. . . e részlegeknek elég nagy a könyvtáron belüli önállósága.” Itt Takács vitába száll Horváth Tiborral: ”Hogyan van ez? Ha nem önálló szervezeti egységek létesüléséről van szó, akkor mit értsünk elég nagy önállóságon? Aminek elég nagy önállósága van, az végülis önálló-e vagy sem? Ha elfogadjuk, hogy az «elég nagy önállóság» nem azonos az «önállóval», akkor a «létrehozott új szervezet», amely a könyvtár egész tevékenységét meghatározza, miben különbözik a meglevőtől, a hagyományostól, mondjuk egy szakrendi betürendes állományelhelyezésű nagy, szabadpolcos rendszerű közművelődési könyvtári szervezettől?”

A továbbiakban Takács Mándy Gáborral szemben ezt írja: ”. . . nincs szó az új szervezet alakulását meghatározó szervezeti elvről sem.” És kijelenti: ”Definíció nincs, de a pontatlan meghatározásokból következő tetszetős kavalkád tartósan jelen van a kérdés további tárgyalásakor is.” Mindezek ellenére így folytatja írását: ”Azonban a kérdés kapcsán leggyorsabban visszajuthatunk oda, ahol vitatkozni valónk az ő írásával van. Legfontosabb kifogásom ugyanis az, hogy azt az «elméletieskedő tupírozást», amely a «címke nélküli» és a kevésbé «öntudatos» szakrészlegeket Magyarországon beborítja, – komolyan veszi.”

Hová siet Takács Miklós, mi vitatkozni valója lehet Mándyval egy olyan kérdésről, amelynek a fogalmi jelentése sem tisztázott? Ha maga a szakrészleg fogalma sem tiszta, akkor mit értsünk a ”címke nélküli” és a kevésbé ”öntudatos” szakrészlegeken? Nem ez a valódi ”árnyékboxolás”? Arról vitatkozni, ami nem az, Mándy Gábort idézve: ”Az első magyarországi közművelődési könyvtárak, amelyek összekapcsolták az állománycsoportok tervszerű fejlesztését az azonos témakörrel szóló egyéb dokumentumok egy térben való elhelyezésével és a szaktájékoztatással (Szombathely, Tatabánya), nem vállalták a szakrészleg címkéjét, feltehetőleg érezvén, hogy a név követelményeinek nem képesek teljes mértékben eleget tenni.” ”A szakrészlegesítés jegyében” épült nagy megyei könyvtárakból (Miskolc, Nyíregyháza) ”. . . mindezekig többé-kevésbé hiányzik a szakrészleges szolgáltatások rendszerbe foglalása, «öntudata», ”. . . az újabb próbálkozások (Kaposvár, FSZEK) ugyancsak nem idéztek elő valódi áttörést.”

Erre így válaszol: ”Tehát nemcsak pontos definíciónk nincs, de – ezek szerint – nincs még egyetlen szakrészleges könyvtárunk sem. Akkor ebből az is következik, hogy Horváth Tibor hozzászólásában oda rakott kérdőjelet, ahol ”semmi” sincs? Természetesen ez így nem igaz.”

És hátha igaz?! Takácsnak nem hinnie kell, hogy igaz vagy sem, hanem verifikálnia az állítást, ez viszont megkövetelné a szakrészlegesítés tartalmának tényleges ismeretét. Véleménye ugyanis csak így válhat objektívvá, elfogadhatóvá, értékessé. De a figyelmes Takács Miklós is lemond a feladatról, s visszafordul a kényelmes és csalóka gyakorlathoz, egy olyan dolognak a gyakorlati megjelenítéséhez, amely ugyanakkor még ismeretlen.

Ilyen zavaros keretekben mindenki úgy írhat, ahogyan a másik szavait értelmezi, s a hozzászólók meg is teszik ezt.

Az olvasó pedig rájön egy fájdalmas tényre: ”mindegyik vitázó a maga nyelvén beszél abban a hitben, hogy a többiek meg is értik, amit mond. Babel tornyán próbálják megértetni egymást. Így mindenki csak saját magát érti meg igazán (ha ez egyáltalán sikerül nekik), s a vita összefüggéstelen vélemény- és gondolatáramlatok viharává válik,

amelyben az egyetlen harmóniát keltő érzés az az egyszerű tény, hogy egymásra hivatkoznak, említik és támadják egymást, amikor és ahol csak tudják.

Michael A. *Overington* a szakirodalomban használatos sokféle definíciók alapján így határozza meg a szakrészlegesítést: "A szakrészlegesítés olyan szolgáltatási szemlélet, amely a könyvtár állományát egységes egésznek tekinti, és ennek használatát is egységesen, de tematikus rendben szervezi meg. Csak a könyvtár méreteinek növekedése következtében válhat fizikai és gazdaságossági szempontból szükségessé, hogy állományát a főbb szakterületek szerint tagolt, különálló részlegekre bontsák, amelyek mindegyike el van látva az állomány zavartalan használatához elengedhetetlen bibliográfiai segédletekkel és az adott szakterület irodalmában járatos könyvtárosokkal." Szerinte a szakrészleges könyvtárstruktúra legfontosabb elemei a szakrészlegek és az általános részleg. Az előbbieket a specifikus igényeket elégítik ki, az utóbbi pedig az általános igényeket. Továbbá a szakrészleges könyvtár nála "olyan egységes egész, amely egymással szervesen összefüggő elemekből áll." Feladatai ellátásához "olyan könyvtárosokra van szükség, akik a szükséges információk megszerzéséhez nem csupán a könyvtár falain belül, hanem azokon kívül is segítséget képesek nyújtani." *Overington* megközelítése nagyjából hasonlít *Robert E. Maizell*-éhez, de kiegészíti azt egy fontos elemmel, a szolgáltatási szemlélettel. *Maizell** szerint világossá kell válnia annak, hogy a szakrészlegesített könyvtár hasonlít a szakosított elrendezésekhez, melyek sok egyetemi könyvtárban megtalálhatók. A fő eltérő pont az, hogy a közművelődési könyvtárban kevesebb szakrészleg van (talán 6 vagy 7) és ezek inkább a központi épületben vannak, semmint az egyetemi campusokon szétszórva.

Szerintem ezek a felsorolt tényezők segíthetnek a szakrészlegesítés körüli homályok eloszlatásában. Úgy vélem, hogy a szakrészlegesítésnek olyan szervezeti és tartalmi megoldásnak kell lennie, amely történelmileg kialakult igények követelményrendszerének és minőségének következménye. (Még akkor is, ha *Overington* "meglátása" szerint a történelmi tényekből az következik, hogy nem a használói igények motiválták a könyvtári szakrészlegesítést, hanem a változtatásokat a könyvtárosok egy kis csoportja indította el, azoké, akik bizonyos előnyöket láttak ebben a struktúrában, s akik kezdeti sikereik következtében egy világszerte elterjedő mozgalom elején találják magukat.

Azon a véleményen vagyok, hogy az említett könyvtárosok nem spontánul, nem mindenféle fejlődésbeli kényszer nélkül, egy hirtelen fellobbanó eszme vonzásában álltak át az új struktúra alkalmazására. *Maizell* szerint – s ebben egyezik véleménye *Overington*-éval, mivel *Overington* ezt eredetileg *Maizell*től vette át – a szakrészlegesítés megalapítói írásaiban semmi olyan bizonyíték nem található, amely arra mutatna, hogy előre látták volna a későbbi fejleményeket. Az új szervezettől mindössze kényelmet reméltek, nem sejtve azt, hogy az új szervezetből milyen előnyök származnak. Ezek az előnyök természetesen bekövetkeztek a szakrészleges könyvtárak megnyitásával, és a gondolat terjedni kezdett az évi beszámolók és más publikációk révén. Szerinte ezeket az előfutárokat inkább a fizikai kényelem és az elhelyezés problémájának megoldása foglalkoztatta.

**MAIZELL, Robert E.*: Subject departmentalized public libraries. - College and Research Libraries. 12.vol. 1951. 256.p., valamint *MAIZELL*: The subject departmentalized public library: an historical and administration analyses. Thesis on microfilm, Columbia, 1949.

S valóban, amíg a szakrészlegesítés csupán az azonos témával foglalkozó könyvek és dokumentumok egy helyen való összegyűjtését jelentette, addig csak csiraként hordozta az újat. Egyértelműbben fogalmazva: a szakrészlegesítést csak akkor lehetett teljes mértékben kihasználni, ha a benne rejlő lehetőségekkel, főleg a könyvtári személyzet szakmai specializálódásának erjesztő erejével ténylegesen élünk. Ugyanis a továbbfejlődés a szakértelmen nyugszik, és legfőbb hajtóereje az emberi tényező.

Szerintem azonban a szakrészlegesítés legfőbb és legfontosabb indítékai azok a gazdasági-társadalmi változások, amelyek következményeképpen változtak az igények is, ami a könyvtár használatának növekedéséhez vezetett. Ezáltal a könyvtárosokkal szembeni követelmények is változtak. E változások következménye a dokumentumbázis felduzzasztása, ez pedig változást követelt a könyvtár szerkezetében, olyan változást, amelynek kényszerítő kihatásait nem lehetett nem tudomásul venni. Objektív szükséglet jelentkezett, ezért nem lehet szó csupán a könyvtárosok ösztönös hajlamairól, akármilyen esetlegesnek is tűnik a szakrészlegesítés kezdete. A korai kezdeményezők nem is láthatták előre "új találmányuk" jövőbeli előnyeit.

Számomra tehát a szakrészlegesítés történelmileg kialakult igények következménye, olyan megoldás, amely aligha adhat merev kereteket a magát meghatározó és létrehozó szemléleten túl. Nem szabad, hogy dogmává váljon, sem abszolút érvényű megoldássá, hanem a maga történelmi meghatározottságában és funkciójában kell szemlélni. Így kap Horváth Tibor figyelmeztetése értelmet, és a történelmileg kialakult forma így válik akár bírálhatóvá, akár követhetővé.

Maizell is figyelmeztet arra, hogy nem szabad a szakrészlegesítést alkalmazni csupán a mai divatot követve, hanem csakis olyan tényezők alapján, amelyek ennek a struktúrának a szükségességét világosan mutatják, s csak a személyzet és az anyagi források megléte és egy tárgyi feltételeiben is megfelelő "üzem" létrehozása esetén. Ez a tanács azoknak a kisebb könyvtáraknak szól, amelyek szakrészlegesíteni akarnak, s azoknak a nagyobb könyvtáraknak is, amelyeknek nincsenek jó anyagi kilátásaik.

Igaz ugyan, amit *Kolozs Ibolya* állít, hogy "apró lépésekkel is lehet haladni", de nem feltétlenül mindenkinek a szakrészlegesítés irányába.

Itt kap a gyakorlat igazoló vagy cáfoló szerepet. Ebből születhetik meg a Horváth kérdőjeleire adható válasz, s – attól függetlenül, hogy mi a meggyőződésünk, milyenek hajlamaink, – magukat a könyvtárakat kell a vizsgáló asztalra tenni, és a szakrészleges könyvtár történelmi alakulásával, szervezeti-tartalmi megoldási lehetőségeivel és saját funkcióikkal és működésével összevetni.

A vizsgálat elvégzése után jöhet csak az elfogadás vagy az elutasítás, de csakis a vizsgálat után. A soron következő dogma veszélye csak így kerülhető el.